

שמות ב' 1 – 10

למה יש למספר זמן בשפע ולמה?

על השאלה "למה" קל לענות: בפרק א' עמדנו על המשקל הרב הניתן בסיפור למעשה המיילדות – שבעה פסוקים מוקדשים לתיאור שלבי השעבוד ומולם שבעה פסוקים המתארים את סירובן של המיילדות להמית את בני העברים. סירוב זה גרם לכישלון תכניתו של פרעה והפרק מסתיים בגזירתו הקשה: **וַיֵּצֵא פַרְעֹה לְכָל-עַמּוֹ לְאָמֵר כָּל-הַבֶּן הַיְלֹד הַיְאֹרָה תִשְׁלִיכֶהוּ וְכָל-הַבֵּת תַּחֲיִין**. בעשרת הפסוקים הפותחים את פרק ב' שוב ניתן משקל רב על מי שפועל כנגד הצו. אם כך, המספר מפנה את תשומת הלב אל מי שיוצאים כנגד התהליך של פרעה ומקדיש להם זמן סיפר נדיב. מדוע? על שאלה זו ננסה להשיב בסוף.

ארבע דמויות פועלות כנגד גזירת פרעה בשמות ב' 1 – 10: האיש מבית לוי ובת לוי – הורי משה, בתם – אחותו ובת פרעה. נבין את מעשיהן והנסיבות בהן פעלו.

איש מבית לוי ובת לוי – הורי משה

לכאורה יש לשאול מדוע אנו מכלילים בין הפועלים כנגד גזירות פרעה, את שני אלה שבסך הכול הולידו בן. הלוא זה מעשה טבעי וצפוי לחלוטין. כמה רמזים מובילים את הקריאה לפיה אין זה מעשה קל או פשוט. נבקש לעקוב אחר רמזים אלה בעזרת קריאה מדוקדקת של שלושת הפסוקים הפותחים את פרק ב':
א וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לְוִי וַיִּקַּח אֶת-בֵּת-לְוִי.¹
ב וַתְּהֵרָה הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֹתוֹ כִּי-טוֹב הוּא וַתִּצְפְּנֶהוּ שְׁלֹשָׁה יָרְחִים.
ג וְלֹא-יִכְלָה עוֹד הַצִּפְנִינֹו וַתִּקַּח-לוֹ תַּבַּת גָּמָא וַתַּחְמְרָהּ בַּחֲמֹר וּבִזְפֹּת וַתִּשֶׂם בָּהּ אֶת-הַיֶּלֶד וַתִּשֶׂם בְּסוּף עַל-שִׁפְתַּת הַיָּאֵר.

פס' 1 מעורר תמיהה – הלא אנו יודעים מפס' 4 כי לאיש ולאישה בת נוספת מבוגרת יותר. ומד' 14 אנו יודעים כי למשה אח נוסף – אהרון, אבל פס' 1 כתוב כאילו האיש והאישה מבית לוי זה עתה נישאים ומולידים את התינוק משה שהוא בכורם. מדוע מנוסח כך הפסוק?
רש"י מפרש בעקבות מדרש ידוע:

פְּרוֹשׁ הִיא מִמְנָה מִפְּנֵי גְזִירַת פְּרֵעָה, וְחָזַר וּלְקַחָהּ; וְזֶהוּ "וַיֵּלֶךְ", שֶׁהֵלֵךְ בַּעֲצַת בְּתוֹ שֶׁאִמְרָה לוֹ: 'גִּזְרַתְךָ קָשָׁה מִשַׁל פְּרֵעָה, אִם פְּרֵעָה גָזַר עַל הַזְכָּרִים וְאֵתָהּ ג"כ עַל הַנְּקִיבוֹת'.

על פי המדרש ורש"י בשל גזירת פרעה פרש אבי אהרון ומרים מאשתו כדי לא להוליד ילדים, אלא שמרים, אחותו של משה שכנעה אותו לחזור לאשתו ולהוליד.
המדרש נותן ביטוי ציורי ומוחשי לחרדה מפני הולדה לאחר שגזר פרעה על השלכת בנים ליאור. הצעד הנדרש מבני ישראל כדי להוליד ילדים היה קשה ומסוכן, ובמקרא ההתגברות על קושי זה משמעותה העזה והתגברות על פחד, אלה באים לידי ביטוי במילים, המוזרות ומיותרות לכאורה, שבפס' 1: **וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לְוִי**

וַיִּקַּח אֶת-בֵּת-לֵוִי. מִיָּלִים אֱלֹהִים בָּאוֹת מִיַּד לְאַחַר א' 22: וַיֵּצֵא פְרַעֲהוּ לְכָל-עַמּוֹ לְאֹמֶר כָּל-הַבְּנֵי הַיְלֹוד הַיְאָרָה תִשְׁלִיכֶהוּ וְכָל-הַבֵּת תַּחֲיִין.

ביטוי לקושי הנוראי שבפניו עמדו הורים עבריים בימי פרעה מצוי במילים בפס' 2: וַיִּתְּרָא אֶת־וּ כִי-טוֹב הוּא וַתִּצְפְּנֶהוּ

משפט זה נועד להכניס את הקורא למצב הרגשי של אמא שצריכה להצפין את תינוקה פן יתגלה ויושלך ליאור. היא מצפינה אותו לאחר שרואה כי הוא טוב. ואם הוא לא היה טוב? האם הייתה מחליטה שבנסיבות אלה אולי לא כדאי להסתכן? אימת הגזירה הנוראית מעלה רגשות וספקות שבמצבים רגילים אין להם מקום. ולאחר שלושה חודשים לא יכלה עוד להצפינו. האם חששה שחיילי פרעה יגלו את הילד? האם חששה מהלשנה? של השכנים המצריים? של שכנים מבני ישראל? נסיבות של משטר רודני עלולות להוציא הרבה רוע מבני אדם שבנסיבות אחרות אולי אינם רעים כלל.

מי בנה את נוא אמון, ברטולד ברכט

מי בנה את נוא אמון על שבעת שעריה?
בספרים כתובים שמות של מלכים
האם המלכים הם שסחבו לשם את גושי הסלע?
אלכסנדר הצעיר כבש את הודו. הוא לבדו?
קיסר היכה את הגאלים
האם לא היה לפחות טבח איתו?
פיליפ מספרד בכה כשצי אניותיו אבד.
האם איש זולתו לא בכה?
כל עשר שנים אדם גדול,
מי שילם את החשבון?

לשליטים יש אנשים רבים שהם עושי דבריהם ולמעשה הם שיצרו את ההיסטוריה הקרויה על שם השליט. ברכט מתייחס למחיר שהאיש הפשוט משלם כתוצאה משאיפותיו, גחמותיו והחלטותיו של מצביא. מלימוד פרקנו, נראה כי חשוב להתייחס גם למחירים שהם סמויים אף יותר מן העין – סטאלין הרג מליון אוקראינים. הוא לבדו? הלוא היו לו עושי דברו – קציניו וחייליו, והם שהרגו. היטלר הרג מליון יהודים? לקציניו וחייליו סייעו גם מלשינים, מסגירים, שומרי מחנות וכיו"ב. היטלר לבדו לא הרג. אנשים משתפים פעולה באווירה של טרור, באווירה של הפקרת קבוצות שלמות והדרתן אל מחוץ להגנתם של חוק ונורמות מוסריות. חלקם מתוך פחד, או מתוך רצון לשאת חן, חלקם מתוך רצון לרווח, אחרים מתוך הזדהות ועוד. אנשים אלה יכולים להיות השכן, המכר, אנהנו. אפשר שמאחורי המילים **וְלֹא-יִכְלֶה עוֹד הַצְּפִינוּ** טמונות נסיבות של הלשנה והסגרה של אנשים החיים תחת משטר אימה רודני, ופועלים בדרכים שבנסיבות אחרות היו מזדעזעים מעצם העלאת האפשרות שיפעלו כך.

מצוקתה של האם משתקפת במילים שהכתוב משתמש בנדיבות בהמשך **פסוק 3:**

מדרגות מבלי לברר קודם (ללא הפסנתר) אם זה הבית הנכון ואם יש מישהו בבית כדי לקבל את הכלי הגדול והכבד.

בלימוד הסיפור המקראי אנו נדרשים להקשיב לפרטים הקטנים בסיפור – לא לטעות בין 16 ל 16 א, לשים לב אם מדובר בזילברמן או בזילברשטיין כדי לשמוע את המנגינה, לעיתים הדר//קה והסמויה, שהמספר ביקש להשמיע – על כל עשרה וגווניה.

בת פרעה ואחות משה

"מילדי העברים זה... אז...?"

כתרגיל ניתן לבקש מהתלמידים לסגור את התנ"ך ולקרוא בכיתה את פס' 5 – 6 כך:

וַתֵּרֶד בַּת-פְּרֹעֶה לְרַחֵץ עַל-הַיָּאֵר וַנְּעַרְתֶּיהָ הַלֶּכֶת עַל-יַד הַיָּאֵר וַתֵּרָא אֶת-הַתִּבְּהָ בְּתוֹךְ הַסּוּף וַתִּשְׁלַח אֶת-אֶמְתָּהּ וַתִּקְחָהּ. וַתִּפְתַּח וַתֵּרְאֶהוּ אֶת-הַיֶּלֶד וְהִנֵּה-נֶעַר בֶּכֶה [...]. וַתֹּאמֶר מִי־לְדֵי הָעִבְרִים זֶה.

כיצד היינו מצפים מבת פרעה לפעול עתה, לאחר שזיהתה את התינוק כילד עברי? גם אם התלמידים יודעים את הסיפור עשויה שאלה זו לקבל עוצמה בכיתה. ייתכן שחלק מהתלמידים יעלו בצדק ציפייה שבת פרעה תשליך מייד את הילד ליאור ואף ייתנו את ההנמקות מדוע כך היא אמורה לפעול. אפשר שיעלו נימוקים כמו היותה ביתו של פרעה שגזר את הגזירה: כָּל-הַבֶּן הַיְלֹוד הַיֵּאֲרָה תִשְׁלִיכֶהוּ; ברור, אפוא, כי מצופה ממנה למלא אחר הצו המלכותי; ולגבות את החלטות אביה המלך, אפשר שהיינו מצפים לקווי דמיון בין האב האכזר לביתו. ייתכן שתלמידים אחרים ילכו שבי אחר הסיפור המוכר ויידרשו להסברים מדוע בעצם פעלה בת פרעה כפי שפעלה. בפעולה היוצאת כנגד הצו של אביה הוכיחה בת פרעה לא רק אומץ נדיר (ביחוד משום שהיא מצילה את הילד העברי בנוכחות נערותיה), אלא גם עמוד שדרה מוסרי בלתי ניתן לערעור – לא בידי התעמולה כנגד בני ישראל, לא ע"י הערך של סולידריות משפחתית ולא באמצעות הצורך להציג בית מלוכה מאוחד בהחלטותיו השלטוניות.

אחות משה ואומץ ליבה

תיאור פעולתה של בת פרעה משולב בסיפור אחות משה – פס' 4 מספר על האחות, פס' 5 – 6 על בת פרעה ופס' 7 – 8 על השיח ביניהן.

וַתֹּאמֶר אֲחֹתוֹ אֶל-בַּת-פְּרֹעֶה הַאֵלֶּה וְקִרְאתִי לָהּ אִשָּׁה מִיִּנְקוֹת מִן הָעִבְרִית וַתִּינֶק לָהּ אֶת-הַיֶּלֶד (7). גם מאחות משה נדרש אומץ לב יוצא דופן. בראותה מרחוק את בת פרעה המוצאת את הילד היא מציעה לה לצאת כנגד הצו המלכותי ולהציל את הילד בעזרת אישה מינקת. האם הבינה ממקום תצפיתה את הלך רוחה של בת פרעה עליו מסופר בפס' 6: וַתִּחַמְלַל עָלָיו, אם כך הדבר היתה בעלת ראייה חדה, רגישות ויכולת לקלוט את הזולת מרחוק, וזאת על אף שהוא מתנהג בניגוד לכל מה

שמצופה ממנו. אפשר ואמרה בת פרעה בקול רם: **מִי־לִדִי הָעֶבְרִים זֶה**, וכבר ראינו כי משפט זה יכול היה במידה גבוהה מאד של סבירות להוביל להמתתו המיידית של הילד. הסופרת יוכי ברנדס מתארת רגע זה כך:

מרים מתבוננת בבת פרעה מרחוק ומנסה לפענח את סתרי לבה. מה היא חושבת? מה היא מרגישה? האם היא מבינה שהתינוק עברי? זו המסקנה ההגיונית היחידה שאפשר להעלות על הדעת. איזה מניע יש לאם מצריה להפקיר פרי בטנה לחסדם של תניני הנילוס?

מרים יודעת שהנסיכה יודעת – ומה יקרה עכשיו?

בת פרעה נוטלת את התינוק בזרועותיה. נשימתה של מרים נעתקת. האם היא מתכוונת להטביע אותו? האם היא תעשה את זה כמו ידיה? האם המשרתות תבצענה את העבודה המלוכלכת במקומה? ואולי היא תקרא לשוטרים? התינוק טרוף הרעב מסובב את פיו מצד לצד ויונק את האוויר. מרים בוחנת את פניה של הנסיכה. הן אינן נראות כמו פנים של רוצחת, אבל מראה העיניים עלול להטעות. בכל זאת, היא בתו של השטן.

אם מרים תתגלה לפני הנסיכה ותחשוף את זהותו של התינוק – חייו בסכנה, ואם היא תמשיך להתחבא – הוא עלול להילקח לארמון והיא לא תלזכה לראות אותו. מה לעשות? להישאר במחבוא או לצאת החוצה? לחזור הביתה בידיים ריקות, או לנסות להביא איתה את אחיה?

מרים צריכה להחליט מהר. להחליט נכון. אסור לה להתמהמה. אסור לה לטעות. חייו של אחיה וגורלם של בני משפחתה תלויים בה. אני חושבת שזה הרגע שבו מרים הופכת לנביאה. אין לה ברירה. היא חייבת לפענח את סתרי לבה של בת פרעה. היא חייבת לבחון כליות ולב ולראות לנפש פנימה. כמו אלוהים.

מרים יוצאת ממקום מחבוא וניגשת אל הנסיכה.

הַאֵלֶּה וְקִרְאֵתִי לָךְ אִשָּׁה מִיִּנְקָת מִן הָעֶבְרִית וְתִינֵק לָךְ אֶת-הַיֶּלֶד?¹

אחות משה מסתכנת בחייה, משום שתגובה לגמרי צפויה היא שבת פרעה תצווה על המתתה, או לפחות כליאתה של בעלת ההצעה החצופה המנוגדת לצו פרעה. ייתכן שמרים אינה יודעת כי בת פרעה חמלה על הנער, והיא אולי חוששת שכמצופה ממנה בת פרעה תרצה להמית את הילד. במקרה זה, היא מנסה את כוחה ומעיזה לפנות אל האנושיות שהיא מקווה לעורר באישה המגלה תינוק עברי על שפת נהר. היא פונה אליה כאילו מובן מאליו וברור כי תרצה להצילו: בת פרעה גילתה תינוק, התינוק זקוק למינקת, מרים מציעה מינקת מן העבריות.

מה משמעות מתן השכר? לשם מה סופר על כך?

¹ ברנדס יוכי, **שבע אימהות הנשים הגדולות של התנ"ך**, אור יהודה תש"ע, עמ' 129 – 130.

חמלתה של בת פרעה נתקלת עתה בעצה מעשית של מרים – ולמעשה שתיהן מצילות את התינוק. בת פרעה מקבלת את התכנית וכשאם הילד מופיעה לפנייה היא אומרת לה: **הִילִיכִי אֶת-הַיֶּלֶד הַזֶּה וְהִנְקֵהוּ לִי וְאֲנִי אֶתֵּן אֹתוֹ-שְׂכָרָךְ.**

אף על פי שבת פרעה יכולה היתה לנצל את פחדם של העברים, ואת העובדה כי יסכימו ככל הנראה להציל תינוק משלהם גם ללא שכר, היא מתעקשת להתייחס למתן הילד למינקת כאל עסקה רגילה שבמסגרתה היא מחויבת לכללי ההגינות.

מדרש השם ומשמעותו

בת פרעה מתגלה בסיפור כאישה יוצאת דופן. אין עליה מורא של אב, של שלטון או של חוק, כשאלה נוגדים את המצפן המוסרי שלה. אפשר שמדרש שם שהיא נותנת למשה מעיד על כך שאין זו מאפיין חד פעמי אלא קו אופייני שהוא חלק מאישיותה: **וְהָיָה-לָּהּ לְבֵן וְתִקְרָא שְׁמוֹ מֹשֶׁה וְתֹאמַר כִּי מִן-הַמַּיִם מָשִׂיתָהוּ.** השם הניתן איננו נכון, כדי להתאים למדרש עליו להיות "משוי" ולא "מושה".

בשלוש דרכים מרכזיות מתייחסים חוקרי המקרא ופרשניו למדרשי שם:

א. ההסבר ניתן לשם לאחר מעשה וזאת מתוך מגמה לשלב את ההסבר בסיפור הרקע; משום כך ימצא ההסבר מתאים לשם רק חלקית. כך למשל:

וַתַּהַר וַתֵּלֶד בֵּן וְתֹאמַר אֲסָף אֱלֹהִים אֶת-חֶרְפְּתִי. כִּד וְתִקְרָא אֹתוֹ-שְׁמוֹ יוֹסֵף (בראשית ל' 23 – 24). ההסבר - מדרש השם הנרמז בדברי רחל צריך היה להתאים לשם "אסף" ולא יוסף". לא פלא, על כן, שלשם 'יוסף' מדרש שם שני בהמשך הפסוק: **יֹאמַר ה' לִי בֵּן אַחֵר.**

או: **וַתַּהַר חַנָּה וַתֵּלֶד בֵּן וְתִקְרָא אֹתוֹ-שְׁמוֹ שְׁמוּאֵל כִּי מֵה' שְׂאֵלְתִיו (שמ"א א' 20).** כאן השם צריך היה להיות "שאול" ולא "שמואל" וגם כאן מדרש השם איננו מדויק.² ואם כך משתלב סיפור מדרש שמו של משה בתופעה זו של מדרש שם שהמספר שילב ושל אי התאמה מלאה בין השם לבין מדרשו.

ב. גם לפי ניסיון פירוש זה, ניתן מדרש השם בהתאמה לסיפור, אולם את מקורו האמיתי של השם יש לחפש בשפות עתיקות אחרות. במקרה של משה – ממצרית: מוסה, או מוסס. יש המפרשים שזוהי גם הסיומת של שם המלך המצרי – רעמסס. משמעות השם מוסס הוא "ילד" או "בן" (ועל פי אחד הפירושים משמעות השם רעמסס היא בנו של האל רע).³

ג. ניתן להבין את מדרש השם כמסר שמבקש המספר להעביר על דרך גידולו של משה. דרך השם שנתנה בת פרעה למשה נמסרת כוונת בת פרעה לגדל את משה כבן לא רק במובן של הצרכים הפיזיים ורק תוך מתן הגנה לילד העברי שנועד להיות מושלך ליאור, על פי גזירת פרעה. היא ביקשה לגדל אותו על פי רוחה ואישיותה. כשם שהיא משתה אותו מהמים – כך הוא יהיה מושה – כך הוא ימשה את עם ישראל ויהיה מושיעם. משה יהיה בנה – ברוחה ובדמותה. על פי פירוש זה, ביקש המספר לרמוז כי בת פרעה מצמיחה מושיע, ולפי הכרותינו עם אישה מיוחדת זו – ביתה הוא הבית היא והראוי להצמחת מושים ומושיעים.

² ראו זקוביץ י, "מדרשי שמות", **אנציקלופדיה מקראית** כרך ח', ירושלים 1982, טורים 66 – 67.
³ ראו Sarna N., Exploring Exodus, New York 1996, pp. 12 – 13.

בת פרעה מזוהה עם בתיה בת פרעה הנזכרת בדה"א ד' 18. במדרש ניתן ביטוי לקשר האימהי המיוחד של בת פרעה עם משה:

אמר לה הקב"ה לבתיה בת פרעה, משה לא היה בנך וקראת אותו בנך, אף את, לא את בתי, ואני קורא אותך בתי שנאמר "ואלה בני בתיה" בת י-ה.

מדוע מקדיש המספר זמן רב כל כך לדמויות העוצרות את התהליכים שמוביל פרעה?

נוכל להציע שלושה הסברים מן המובן מאליו אל הפחות גלוי וברור. איננו חייבים להסכים עם כל ההסברים אולם עצם העלאת השאלה בכיתה עשויה להתברר כפורייה ומעוררת דיון משמעותי.

א. עיקר הסיפור

ברור כי ללא הדמויות שיצאו כנגד גזירת ההשמדה לא היה סיפור. לו היה משה מושלך אל היאור, או כלל לא נולד – לא היה בפנינו הסיפור של יציאת מצרים. על כן מקדיש המספר למקדמי עלילה אלה זמן סיפור רב.

ב. הדמויות שותפות למהפך אירוני

תכניותיו של פרעה נכשלות כולן – התגובה לשעבוד הייתה **וְכַאֲשֶׁר יַעֲנוּ אֶתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְיִכַן יִפְרֹץ וַיִּקְצוּ מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל**. (שמות א' 12). המיילדות סיכלו את תכניתו של פרעה לג'נוסייד. לאחר כישלון זה הוציא פרעה את צו ההשמדה ההמוני. מה שנולד כתוצאה ממנו הוא היפוך אירוני – דווקא הצו להשליך כל בן ליאור הצמיח את המושיע שקם לבני ישראל. הצו הוא מקור הסכנה המרחפת על ראשו של התינוק שזה עתה נולד. החשש מפני סכנה זו הניע את אם התינוק לשים אותו בתיבה על שפת היאור. שם מצאה אותו בת פרעה שהחליטה לאמצו לבן ולגדלו. אישה זו, שעל תכונותיה עמדנו, היא המתאימה ביותר לגדל את המושיע שימשה את בני ישראל משעבוד מצרים. יתירה מזאת, אין כמו חינוך בבית פרעה להצמחת מנהיג. גדילה בבית העבדים וודאי לא היתה מכשירה את משה לתפקידו כמו בית הספר הטוב ביותר למנהיגות במצרים העתיקה: בית השליט העליון.

המספר מתעכב על הדמויות המסכלות את תכניתו של פרעה, כי הוא מבקש להצביע באמצעות הדמויות הללו, על המהפך האירוני שהן מובילות. כך הן משמשות ללא ידיעתן, בשל תכונותיהן הייחודיות, בשירות תכנית אלוהית סמויה.

ג. מעשי בני אדם – קרוב הסיפור אל עולמו של הקורא

שתי התשובות הראשונות וודאי נכונות. ובכל זאת אין די בהן כדי להסביר את הדקות ואת הרזולוציה הגבוהה של התייחסות לפרטים. אלה באות לידי ביטוי, למשל, ברצף הפעולות של אם התינוק הנזכרות בפס' 3, או בציון מתן שכרה של המינקת, אם משה, ע"י בת פרעה בפס' 9.

תפקידן של הדמויות כמניעות את העלילה, או כגורם מקדם בשירות התכנית האלוהית, הוא תפקיד חשוב, אך הוא איננו מחייב התייחסות אל דמויות אלה בקשייהן, ספקותיהן, ועיצוב קווי האופי שלהן. נגיעה בקושי של אם משה, ההידרשות להבנת הסביבה המאיימת תחת המשטר הרודני והאימתני, עמידה על החריגות

בהתנהגותה של בת פרעה כנגד כל הנסיבות והציפיות ממנה, ההבנה כי הגינותה מתבטאת אפילו ב"דבר קטן" כמו מתן שכר למינקת, אלה מימדים אנושיים שכל אחד מהקוראים, בדרך כלל, בנסיבות פחות דרמטיות, נתקל בהם: אומץ, התמודדות, התגברות, יכולת נתינה גם למי שמוצג או נתפס כדחוי או מאיים, ועוד. תכונות אלה משוייכות בסיפור בשמות א וב לקבוצות אוכלוסייה שונות: מיילדות מצריות, הורים עבריים, אחות התינוק שיש צו השמדה לגביו ובת מלך. יש בסיפור, אם כך, ייצוג של קבוצות אוכלוסייה מגוונות שהתנגדו לצו. ואפשר שתיאור מעשיהן תוך התייחסות להיבטים האנושיים מהווה כתב אשמה כלפי מי שלא מצא את האומץ, היושר, ההגינות והאנושיות, ושיתף פעולה עם פרעה ועם ציוויו הקשים והאכזריים. על פי תשובה זו, לא תכנית אלוהית ולא תפקיד ספרותי עומדים לנגד עיני המספר לצורך אמירתו זו, אלא רצונו להראות בני אדם ברגעים הקשים והיפים של אנושיותם הראויה להערכה ולחיקוי.

המלצה לקריאה נוספת:

על פירוש חתרני לסיפור הולדת משה ועל השמטה מגמתית של סיפור לידה עשיר יותר על משה ראו: זקוביץ יאיר ושנאן אביגדור, **לא כך כתוב בתנ"ך**, תל אביב 2004, עמ' 151 – 163. מורה המוצא עניין בהשוואת סיפור לידתו של משה לסיפור לידתו של סרגון יוכל לעיין ב – סרנה נ, "סיפור לידת משה וסיפור לידת סרגון מלך אכד", גלילי ג (עורך), **שמות (עולם התנ"ך)**, תל אביב 1993, עמ' 27.

שמות ב' 11 - 22

בפרק א' קראנו על הקורה לעם ישראל מהלך שנות השתקעותו במצרים, ובייחוד עשרות השנים שקדמו ליציאתם מארץ זו וחזרתם לכנען. התרחשויות אלה משמשות רקע לסיפור הולדתו של מי שינהיג את העם ויושיעו – משה. פסוקים 11 – 22 בפרק ב' כבר אינם עוסקים ברקע או במשה התינוק אלא במשה המבוגר. השאלה המרכזית בה נתעניין כקוראי הסיפור – **האם האיש הזה ראוי להנהיג ולתת את התורה? ואם כן – מה עושה אותו ראוי לכך?**

ראוי לעיין בשני ניתוחים של הסיפור העוסקים בשאלה זו:

נחנה ליבוביץ, **עיונים בספר שמות**, ירושלים תשל"ח, עמ' 34 – 40.

עזרא ביק, "משה: מבית פרעה לארץ מדין", בית המדרש הוירטואלי שליד ישיבת הר עציון -

<http://www.etzion.org.il/vbm>

על הקשר בין סיפור לידת משה לבין סיפור נעוריו ראו-

אלחנן סמט, "זה משה האיש - סיפור נעוריו של משה (ב' יא - כב) כהמשך לסיפור לידתו וכהכנה לשליחותו

בעתיד", בית המדרש הוירטואלי שליד ישיבת הר עציון - <http://www.etzion.org.il/vbm>

ויך את-המצרי

השאלה אם ראוי משה להנהיג את העם ולתת את התורה מתחדדת לאור העובדה כי הפעולה הראשונה המסופרת על משה הבוגר היא רצח.

האם היה זה מעשה פזיז ואימפולסיבי?

לכאורה, נראה כי התשובה היא חיובית - משה הגיב מתוך רצונו למנוע מהמצרי להכות את האיש-עברי

מֶאֱחִיו, ופועל ללא משפט מתוך חימה ונקמה. בן כמה משה בעת האירוע? פס' 11 הפותח את

סיפור המעשה מתחיל במילים וַיְהִי בַיָּמִים הָהֵם וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל-אֶחָיו, אולם לא

ברור בכמה שנים גדל? המעשה, שפירשנו כרגע כאימפולסיבי אולי עשוי להיתפס ביתר בסלחנות

בגיל 18 או 20 וביותר ביקורתיות בגיל 30 או 40. אלא שהכתוב איננו מספק מידע זה.

אולם ניתנים פרטים היכולים לערער על פירושנו כי משה נהג באימפולסיביות: וַיִּפֹּן כֹּה וְכֹה

וַיִּרָא כִּי אֵין אִישׁ וַיַּךְ אֶת-הַמִּצְרִי וַיִּטְמְנֵהוּ בַחֹל. משה נוקט באמצעי זהירות ומוודא

שאין מי שיראה אותו, ולאחר המעשה דואג להעלים את גופת המצרי.

האם הפירוש לפיו לא נהג משה בפזיזות מסייע לצייר תמונה חיובית של משה?

עדיין אנו תוהים איך ללא משפט ובירור הרג משה בן אדם. נוכל, כמובן, להזכיר לעצמנו כי המצרי

שהרג משה איננו מחסידי אומות העולם, וכי הוא עצמו עשה מעשה קשה של חוסר צדק, אולם

עדיין השאלה לגבי מעשהו של משה מהדהדת.

מה בעצם עשה המצרי ואיך הדבר משפיע על שיפוטנו?

וַיִּרָא אִישׁ מִצְרִי מִכָּה אִישׁ-עִבְרִי מֶאֱחָיו. האם המצרי פשוט הכה את העברי? או אולי

הרג אותו?

הפועל להכות מופיע שוב בפסוק הבא ומיוחס למשה, שם ברור כי משמעותו להרוג: וַיַּךְ

אֶת-הַמִּצְרִי וַיִּטְמְנֵהוּ בַחֹל. אם אמנם הרג משה מצרי שהרג איש עברי מאחיו, אפשר שאנו

מוכנים לסלוח למשה על מעשהו ואולי אף להללו כמעשה גבורה.

מִיָּנָה	137	מִיָּנָה שְׁתּוֹ גוֹיִם
יָנָם	138	חֶמֶת תְּנִינָם יָיָנָם
	139	וְלֹא תִשְׁתּוּ אֶת-יָיָנָם
	140	וְנָטְעוּ כְרָמִים וְשָׂתוּ אֶת-יָיָנָם
	141	וְלֹא יִשְׁתּוּ אֶת-יָיָנָם
יָךְ	(פסוק 122: הוֹסֵעוּ) -	עֵין נֹכַח
יָכַח	: נֹכַח, הַיָּכֹחַ, הַיָּכֹחַ, הַיָּכֹחַ, הַיָּכֹחַ, הַיָּכֹחַ, הַיָּכֹחַ, הַיָּכֹחַ	
(יָכַח) נֹכַח נִסְ' א'	נִסְפֵט, טַעַן בְּדִין: 1-3	
	(ב) הַיָּכֹחַ הַיָּכֹחַ) יָסֵר, הַיָּסֵר מוֹסֵר: 4-12, 16-18,	
	22-30, 42-46, 48-51, 54-57	

הצעה לניהול דיון בכיתה תוך לימוד השימוש בקונקורדנציה

כדי להבין את פעולת המצרי נבדוק אם בדרך כלל במקרא הפועל להכות משמעותו הריגה? ניעזר בקונקורדנציה; מייד

עלינו להחליט מהי משמעותו בשמות ב' 11 על פי ההקשר – מהן הנסיבות שבהן פעל המכה וכיצד על רקע נסיבות אלה נבין את מעשיו.

אנו חוזרים, אפוא, לשאלה המקורית – בין אם נהג משה באימפולסיביות, ועוד יותר בחדות אם נהג בשיקול דעת –

כיצד נסביר מעשה זה של משה ללא משפט וברור?

שתי אפשרויות נוכל להעלות:

א. אפשרות התלויה בהבנת משפט: **וַיִּפֶן כֹּה וְכֹה וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ**. לעיל הבנו משפט זה כוידוא היעדרם של עדים; אולם אפשר שניתן להבין את המשפט על פי ישעיה נ"ט 15 – 16: **וַתְּהִי הָאָמֶת נֶעְדְּרָת וְסָר מֵרַע מִשְׁתּוֹלֵל וַיֵּרָא ה' וַיִּרַע בְּעֵינָיו כִּי-אֵין מִשְׁפָּט. טז** **וַיֵּרָא כִּי-אֵין אִישׁ וַיִּשְׁתּוֹמֵם כִּי אֵין מִפְּגִיעַ וַתּוֹשַׁע לוֹ זָרְעוֹ וַצְּדָקְתּוֹ הִיא סִמְכָתָהּ**. על פי פסוקים אלה, משה פונה כה וכה ורואה שאין איש שאליו ניתן לפנות למשפט ולישועה – לא מבין המצרים, ולא מבין העברים שאינם מסייעים לאחיהם המוכה. הכאה של איש עברי היא נורמה ואין איש שיתערב ויפעל לטוב המוכה – לא סולידריות בין בני ישראל ולא ערכאות משפטיות או סמכויות אוכפות מצריות. על פי אפשרות זו פעל משה בהיעדר כל אלטרנטיבה חוץ מאשר לא להתערב ולהניח לאי הצדק, לעוולה ולכאב להתרחש. היות והמצרי מוגן ע"י מדיניות הדיכוי של פרעה, אין כמעט אמצעי אחר להניאו מלהכות את העברי, לבד מפעולה אלימה.

הרחבה אפשרית

לעיתים אנו עדים למעשים של חוסר צדק, קיפוח ואפילו אלימות בסביבתנו הקרובה, ופעמים רבות נימצא בדילמה איך לנהוג. להתערב? המחיר עשוי להיות פגיעה פיזית בנו, או פגיעה בכבודנו או במעמדנו, כמו גם תחושת אונים או הסתבכויות שונות חלקן בלתי צפויות. ואם לא נתערב? כיצד נרגיש עם עצמנו? האם נוכל לחיות בשלום עם עמידה עוול או מול ניצול חולשה של אדם אחר ללא כל תגובה?

תכנית הטלביזיה "מה אתה היית עושה?" של חיים הכט, מביימת סיטואציות שונות המעוררות דילמות מוסריות, ובודקת את תגובתם של עוברי אורח לסיטואציות. למשל – חייל (שחקן בתפקיד, כמובן) מלמד את אחיו הצעיר איך לירות בנשק. ה"שיעור" מתרחש ברחוב לעיני העוברים ושבים. או גבר הצועק על חברתו ומאיים להכותה ברחוב. תינוק שנשכח במכונית סגורה, בעל פיצריה המסרב לשרת לקוחה ערביה ועוד. חלק מעדי הראייה מעדיפים להתעלם, חלקם מעירים בריפיון וחלקם מגיבים בעזות. ניתן לצפות בפרקי התכנית באתר [/http://hecht.fav.co.il](http://hecht.fav.co.il)

ב. האפשרות השנייה להבנת הרג המצרי בידי משה תלויה בהבנתנו את ההקשר של שלושת מעשי משה המתוארים בפס' 11 – 22; על כך נרחיב את הדיבור לאחר שנתייחס אל שלושתם.

בשלב זה נוכל להציע כי משה לא יכול היה לסבול אי צדק ומתוך קו זה באופיו ראה עצמו מחויב להגיב ולפעול להפסקת מעשי העוולה של המצרי.⁴

עוד הערה לענין: וַיִּפֶן כֹּה וַיֵּרָא כִּי אִין אִישׁ

פס' 14 ו 15 יכולים לספק ראיות לכל אחד משני הפירושים שהצענו לעיל להבנת המשפט וַיִּפֶן כֹּה וַיֵּרָא כִּי אִין אִישׁ (איש אינו מסתכל או אין משפט צדק במקום הזה). מצד אחד עשוי פס' 14 ללמד על כך שמשה קיווה שלא יהיו עדי ראייה ואילו עתה מסתבר כי לא כך הדבר - וַיֵּרָא מֹשֶׁה וַיֵּאמֶר אֲכֵן נֹדַע הַדָּבָר.

מצד שני עשוי פס' 15 לרמוז להיעדרותה של אוטוריטה מגנה על העברים המוכים ע"י נוגשיהם: וַיִּשְׁמַע פְּרַעֲהוּ אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה וַיִּבְקֹשׁ לַהֲרֹג אֶת-מֹשֶׁה. כנראה אנשים נוספים ראו או שמעו על המעשה, והדבר מגיע לידיעתו של פרעה. תגובתו, ללא בירור ושאלות, היא הרצון להרוג את משה.

וְהָיָה שְׁנֵי-אֲנָשִׁים עִבְרִים נְצִים

במבוא לפרק א' (בדיון על היחסים בין המצרים לבין בני ישראל) ובפרק א' עצמו (בניתוח דברי פרעה בשמות א' 9) נדונו הכינויים ותפקידם כאמצעי ספרותי המפענח את הנסיבות ואת מניעי הדמויות. אמצעי זה מצוי גם בפס' 11 ו 13 בפרקנו ועשוי להעיד על דרכי התמודדותו של משה. נשים לב להבדל בכינויים של העברים:

פס' 11: וַיְהִי בַיָּמִים הֵהֵם וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל-אֶחָיו וַיֵּרָא בְּסִבְלָתָם וַיֵּרָא אִישׁ מִצְרִי מִכָּה אִישׁ-עִבְרִי מֵאֶחָיו.

פס' 13: וַיֵּצֵא בַיּוֹם הַשֵּׁנִי וְהָיָה שְׁנֵי-אֲנָשִׁים עִבְרִים נְצִים

האם משקף הבדל זה את נקודת ראותו של משה? כנלחצים ומדוכאים, משה רואה בהם אחים, אולם בריבם ובניוולם הם מכונים סתם שני אנשים עברים.

חוצפתו של העברי המכה לא תיאמן. עבד עברי מעז לדבר אל נסיך מצרי בעזות מצח. כנראה מתוך תחושה שהיותו עד ראייה להרג הנוגש המצרי מעניקה לו כוח. משה מבין שהוא אינו יכול עוד להישאר במצרים, והוא נמלט למדיין. אולם לאירוע עמידתו מול אחיו העבריים תהיה השפעה משמעותית על המשך התנהלותו בפרקים ג' וד', כפי שנראה להלן.

וַיָּשָׁב בְּאֶרֶץ-מִדְיָן וַיָּשָׁב עַל-הַבְּאֵר

כך מסביר קאסוטו את המעשה:

ואחר הקדמה זו מסופר: ותבאנה בנות הכהן אל הבאר שעל ידו היה יושב משה, ותדלנה שם מים מן הבאר ותמלאנה את הרהטים את התעלות שבהן המים רצים (בארמית רהט + רוץ), להשקות את צאן אביהן. אבל (ו"ו הניגוד) לא יכלו להשקות את

⁴ וראו פירוש הרמב"ן לפס' 11 ואת ניתוחה של נחמה ליבוביץ בעמ' 37.

הצאן ויבאו הרועים, אנשים תקיפים ועריצים, ויגרשום בכוח כדי להשתמש במים שהן דלו (כתוב ויגרשום במקום ויגרשון כדי שיהיה ברור שהסיום הוא הכינוי ולא הצורה הפשוטה של הפועל בלי מושא). ואולם, היה שם משה, והראה את עוז רוחו ואת מהירות פעולתו לעזרת החלש ולהצלתו מיד החזק ממנו: ויקם (שוב ו"ו הניגוד) משה ויושיען וישק את צאנם (כאן, בסוף המחצית השניה של הפסוק, באה שוב מ"ם סופית במקום נו"ן, לשם הקבלה אל ויגרשום שבסוף המחצית הראשונה).⁵

על פי פירוש זה, שהוא הרווח והמקובל לסיפור, גרשו הרועים את בנות רעואל משום שהיו תקיפים ועריצים, ומשה הושיע אותן ודאג שיוכלו להשקות את צאנן.

קאסוטו מפנה את תשומת הלב לתופעה לשונית – העדר סיומת נקבה במילים **וַיִּגְרְשׁוּם** ו **צֹאֲנָם**. כלומר, נשים לב שמדובר בשבע בנות כהן מדין, ואמנם הפועל וכינוי הקנין בפס' 16 תואם את סיומת הנקבה. אולם בפס' 17 אין הדבר כך:

וַתִּמְלֶאנָה אֶת-הָרְהָטִים לְהַשְׁקוֹת צֹאן אֲבִיהֶן. יז וַיִּבְאוּ הָרְעִים וַיִּגְרְשׁוּם וַיִּקְּמוּ מִשֶּׁה וַיֹּשִׁיעֵן וַיִּשְׁק אֶת-צֹאֲנָם.

ניזכר כאן בציור הסבלים ובחשיבות הדיוק בפרטים, אולם בטרם נעסוק במשמעותם של הפרטים שעליהם עמדנו, נעיר שלא תמיד העברית המקראית עקבית בעניין זה – כך למשל, לעיתים יהיה הפועל בזכר כשהנושא הוא נקבות (שמות ל"ה 25, אסתר א' 20). ייתכן, אפוא, שפרט זה חסר חשיבות. עם זאת ייתכן כי כינוי הקניין "צאנם" משמעותו שמשה השקה את צאן כולם – גם של הרועים וגם של בנות מדין.

במקרה זה אפשר שלפנינו סיפור מורכב יותר של האירוע ודרך טיפולו של משה בו.

כיצד התגבר משה על הרועים התקיפים? כיצד מסייע סיפור יעקב וצאן לבן?

מן הסיפור בבראשית כ"ט ניתן ללמוד על מנהג הנקוט בידי רועים ולפיו **וַנֶּאֱסָפוּ-שָׁמָּה כָּל-הָעֵדְרִים וְגִלְלוּ אֶת-הָאֵבֶן מֵעַל פִּי הַבָּאָר וְהִשְׁקוּ אֶת-הַצֹּאן וְהִשִּׁיבוּ אֶת-הָאֵבֶן עַל-פִּי הַבָּאָר לְמַקְמָה. רש"י ואחרים מפרשים כי סיבת ההמתנה היא:**

רגילים היו להאסף לפי שהיתה האבן גדולה.

רד"ק מפרש פירוש המשקף כנראה את הריאליה:

ואם ישקו זה לבדו וזה לבדו ישאב כל אחד לנפשו והנשארים (כלומר המים הנשארים) בשוקת ילכו לבטלה וישפכו עד שלא יבוא האחר. ואפילו יהיה בשוקת לא ישקה הבא אחר כיון שעמדו (המים) שאובים שעה או שתים, כי לא ישתו הצאן לרצון אלא השאובים לשעתם.

לפי רד"ק היה מנהג כי לשם ניצול נכון של המים, ובשל מנהג הצאן לשתות מים שנשאבו מייד (ואולי בשל התופעה של באר השואבת ממעיין פועם שמימיו מתחדשים רק מידי פעם). לפי פירוש זה שכל רועי הסביבה היו נאספים יחדיו על פי הבאר כדי להשקות יחד את הצאן, נהגו בנות רעואל שלא כהלכה – הן שאבו מים לצאנן לפני הגעת כל הרועים. אפשר שעשו זאת משום

⁵ קאסוטו משה דוד, פירוש על ספר שמות, ירושלים תשל"ה, עמ' 13.

שכאשר נאספו כולם, דחקו אותן הרועים לכוף התור. ייתכן שניתן ללמוד על שגרה זו של דחיקתן משאלת רעואל: וְתִבְאֲנָה אֶל-רְעוּאֵל אָבִיהֶן וַיֹּאמֶר מִדּוּעַ מְהֵרָתָן בֹּא הַיּוֹם כיצד התגבר משה על הרועים הללו שהם רבים ונוהגים בתקיפות, אולי אף באלימות? אם נתייחס לסיימות בזכר בסוף פס' 17: וַיִּשְׁקָ אֶת-צֶאֱנָם, ייתכן שלא בכוח הושיע משה את בנות מדין, אלא בדרכי שלום ובעזרת פיזור וגיזור בין לבין הרועים: אלה כעסו משום שבנות רעואל לא המתינו להיאספות כל העדרים ואלה הרגישו שבנסיבות השגרתיות שנוצרות בכל פעם, אין להן דרך להתמודד אלא להידחק לראש התור ע"י הקדמת הגעתן אל הבאר. אם היה כאן תהליך גיזור, הרי הוא הצליח, שכן בסיומו משה משקה את הצאן של כולם ואולי מנהיג סדר חדש על באר מדין. אילו משני הפירושים על סיפור משה בבאר מדין עושים אותו ראוי יותר להנהגה בעינינו? לדין כיתתי בשאלה זו עשוי להיות השלכה גם על הנורמות ומערכות היחסים שבין ילדי הכיתה.

האם ראוי משה להנהיג את בני ישראל? תרגיל בהשוואה

נחמה ליבוביץ בדבריה על שמות ב' 11 – 22 מציינת:

נסתכל עתה בפרקנו בפסוקים יא-כב שהם היחידים המספרים משהו על משה רבנו לפני התגלות ה' אליו בסנה, על משה האיש בטרם היותו לנביא. מכל מעשיו בימי ילדותו ובחרותו – לפי המדרש היה בן עשרים בצאתו אל אחיו ויש אומרים בן ארבעים (שמות רבה א, כז) – לא מסופרים לנו אלא שלושה מקרים בלבד, שלושה מעשים שעשה (ליבוביץ, עמ' 37)

נרצה לברר למה דווקא על מעשים אלה בחר המספר להטיל זרקור? מה רצה לומר באמצעותם על משה? מה משותף למעשים אלה? מה מיוחדם? מה הם יכולים ללמד על משה העתיד להוציא את בני

ישראל ממצרים, לתת להם את התורה ולהובילם במדבר עד לכניסה לארץ כנען

השווה: המשותף לשלושת המעשים

נחמה ממשיכה ומעמידה את המכנה המשותף לשלושת הסיפורים הללו – שלוש פעמים מתערב משה בסכסוכים, שלוש פעמים הוא מציל עשוק מיד עושק.⁶

וכך כותב אחד העם על האירועים המסופרים עם יציאת משה מארמון פרעה:

כשיוצא משה מבית חנוכו לשוק החיים מיד הוא פוגש בעלבון הצדק, ומבלי להרבות מחשבות, תובע הוא תיכף את העלבון הזה ... 'איש מצרי מכה איש עברי', התקיף רומס ברגל גאווה את החלש... מעט מעט הוא הולך ומכיר את החיים יותר ורואה חזיון עוד יותר מעציב: 'שני עברים נצים', שניהם אחים שניהם חלשים שניהם עבדים לפרעה - והם נצים ומכים זה את זה!... ועוד פעם מתקומם הצדק בלב הנביא. והוא מתעבר על ריב לא לו. ובפעם הזאת נוכח לדעת כי לא דבר נקל הוא להלחם מלחמת הצדק ... אבל הנסיון הזה לא הועיל לו להיות 'פקח' מעתה ולהישמר לנפשו. קנאת הצדק גרשה אותו מעמו וממולדתו, ומיד כשהוא בא למקום

⁶ נחמה ליבוביץ, עיונים בספר שמות, עמ' 35.

ישוב חדש, עודנו יושב על הבאר מחוץ לעיר, עוד לא הספיק למצוא מכיר שיאספהו אל ביתו - וכבר הוא שומע קול הצדק הנעלב, והוא רץ לעזרתו תיכף.⁷

אם כך, מעמיד אחד העם בפסקה זו את חוש הצדק של משה. על אף הקושי והמחירים שמשה שילם על פעולתו והתערבותו כשפגש בעוולה, הוא ממשיך משום שהוא הודרך ע"י רדיפת צדק.

השונה: המייחד כל אחד מהמעשים

עד כאן ראינו את המכנה המשותף לשלושת מעשיו של משה, והסקנו ממנו את מסקנותינו. מסתבר שגם השונה והמייחד כל אחד מהמקרים מוביל למסקנה זו ואף מעצים אותה. נחמה ליבוביץ מוסיפה ואומרת:

שלוש פעמים הוא (משה) מתערב בסכסוכים, שלוש פעמים הוא מציל עשוק מיד עושק. והסכסוכים האלה כל אחד מהם מיצג ארכיטיפוס:

הראשון: סכסוך בין עברי לבן נכר

השני: סכסוך בין עברי לעברי

השלישי: סכסוך בין בן נכר לבן נכר.

ובשלתם מתייצב משה לימין הצדק.

וכל מקרה רביעי על כרחו שיהיה חזרה או על הטיפוס הראשון או על השני או על השלישי. והנה אילו סופר לנו רק מקרה ראשון, היינו מפקפקים: ושמא אין זו דרישת הצדק הדוחפת אותו למעשיו, אלא רגש אחוה לבני עמו בלבד, שנאת הזר העושק את עמו. ואילו סופר לנו גם המקרה השני, עדיין היה מקום לפקפק ולטעון: ושמא אין דוחפת אותו אלא גאווה לאומית, התרתחות של מי שאינו רוצה לראות כיעור בתוך עמו? והנה בא המקרה השלישי וכאן גם העושק וגם העשוק זרים לו, לא אחים רעים, ואף לא שכנים שגדל ביניהם. ואף על פי כן בראותו עוול, קם ועשה מעשה, והתייצב לימין הנרדף.⁸

ניתן לסכם ולומר כי הרדיפה אחר הצדק וההגנה על החלש הן תכונות שהיינו רוצים לראות במנהיג עם, וודאי מנהיג של עם שאותו יוליך במדבר, וודאי בוודאי אנו רואים בו מנהיג שייתן את התורה – את חוקי ישראל.

⁷ אחד העם, "משה", על פרשת דרכים, תל אביב ירושלים 1948, עמ' ריב – ריג.
⁸ נחמה ליבוביץ, עיונים בספר שמות, עמ' 35 – 36.